

УДК 343.11:343.195(477)

СУЧАСНІСТЬ ІНСТИТУТУ СУДУ ПРИСЯЖНИХ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ВИКЛИКИ ПРАКТИКИ

Узунова О.В., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри кримінального права та правосуддя
Запорізький національний університет

Калюга К.В., к. ю. н., заступник
завідувача кафедри кримінального процесу та криміналістики
Інституту права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету

Стаття присвячена комплексному дослідженню основних рис суду присяжних України в умовах сьогодення. Виокремлено прототип суду присяжних на теренах сучасної України. Розглянуто основні моделі побудови суду присяжних, що функціонують сьогодні у світі, та відображено їхні характерні риси. Крім того, запропоновано деякі рекомендації щодо створення в Україні найбільш оптимальної (до реалізації її традицій українського народу та викликів сьогодення) моделі інституту суду присяжних.

Ключові слова: вердикт присяжних, кримінальний процес України, правосуддя, присяжний, процесуальна участь професійного судді в суді присяжних, професійний суддя, система судочинства, статус, суд присяжних, судова реформа, судова система.

Статья посвящена комплексному исследованию основных черт суда присяжных Украины в современных условиях. Выделено прототип суда присяжных на территории современной Украины. Рассмотрены основные модели построения суда присяжных, функционирующие сегодня в мире, и отражены их характерные черты. Кроме того, предложены некоторые рекомендации по созданию в Украине наиболее оптимальной (к реализации и традициям украинского народа и вызовам современности) модели института суда присяжных.

Ключевые слова: вердикт присяжных, уголовный процесс Украины, правосудие, присяжный, процессуальное участие профессионального судьи в суде присяжных, профессиональный судья, система судопроизводства, статус, суд присяжных, судебная реформа, судебная система.

Uzunova O.V., Kalyuga K.V. MODERNITY OF THE INSTITUTE OF THE COURT OF JURY: THE ORGANIZATIONAL-LAW BASIS AND THE CHALLENGES OF PRACTICE

The article is devoted to a comprehensive study of the main features of the jury of Ukraine in today's conditions. We aim to highlight a prototype of a jury trial on the territory of modern Ukraine. The main models of jury court construction, functioning in the world today are considered and their characteristic features are reflected. In addition, some recommendations on the creation of the most optimal (for realization and traditions of the Ukrainian people and challenges of the present) model of the jury in Ukraine are proposed.

Key words: verdict of the jury, criminal process of Ukraine, justice, jury, procedural participation of a professional judge in a jury, professional judge, system of legal proceedings, status, jury trial, judicial reform, judiciary.

Постановка проблеми. Інститут суду присяжних у певних державах має вікову традицію, у інших – він входить у правову систему, особливості культури населення та здобуває певне сприйняття в людей. Ми собі ставимо за мету дослідити сучасність цього інституту в Україні.

Відомими науковцями, що досліджували проблеми розвитку та становлення інституту присяжних в Україні та за її межами, є такі: Атаманова Н., Банчук О., Бандурович А., Басай В., Бігун В., Вайнарович А., Гловюк І., Карнозова Л., Карпенко М., Качур Р., Кенігсон А., Ковалев Н., Ковальова М., Куйбіда Р., Ларін А., Митрофанова Е., Романюк Т., Русанова І., Солодков А., Тимофеев Н., Хавронюк М., Хрулев С., Шишкіна В. та інші.

Мета статті. Дослідити теоретичні та практичні проблеми інституту суду присяжних в Україні.

Виклад основного матеріалу. Науковці та практики виділяють дві основні моделі функціонування інституту суду присяжних –

англо-американська (класична) та континентальна (змішана колегія). Відповідно, від моделі залежить і характеристика та правова природа цього інституту.

Англо-американська (класична) модель використовується в державах Британського домініону – Великій Британії, Канаді, а також у США, Російській Федерації, Іспанії, Бельгії, Мальті.

Ця модель була започаткована в Англії та США. У цих державах після виникнення інституту присяжних вона існувала та розвивалась безперервно протягом багатьох століть. Сьогодні вона має не лише вікову традиційність, а й усталену форму та характерні ознаки. Головна її ознака – те, що для її застосування обов'язковою умовою є те, що «за умовчанням» обвинувачений не визнає себе винним. Якщо особа визнає себе винною, то вона підлягає покаранню на основі матеріалів кримінального провадження й так званої «угоди з правосуддям».

Характерні ж ознаки англо-американської моделі суду присяжних такі:

– розмежування компетенції між колегією присяжних і професійним суддею;

– присяжні не вмотивовують свій вердикт (лише законодавство Іспанії передбачає те, що присяжні повинні вмотивовувати свої як виправдувальні, так і обвинувальні вердикти);

– вердикт можна скасувати лише в разі істотних порушень процесуального законодавства;

– вердикт є самостійним рішенням колегії присяжних, тобто прийнятий без участі професійних суддів;

– присяжні визначаються як «судді факту», а професійні судді є «суддями» права;

– передбачається участь присяжних у дослідженні доказів та обставин злочину із самого початку судового розгляду й до його кінця (вони не є процесуально активними суб'єктами дослідження доказів);

– для кращого (зокрема, із правової точки) розуміння суті справи присяжні мають право через головучого ставити в письмовій формі запитання свідкам;

– характерною та певною мірою негативною є можливість у цій моделі суду присяжних винесення вердикту «без мотивованості» (під впливом емоції може виправдовуватись вбивство, незаконна евтаназія тощо).

На європейському просторі існує та функціонує своя модель інституту присяжних. Її прийнято називати континентальною. Вона характерна для Франції, Німеччини, Австрії, Данії, Італії, Казахстану. Крім того, всередині цієї моделі існує ще свій поділ на декілька різновидів, а саме: суд асизів (Франція), суд шеффенів (Німеччина та Австрія), суд популарі (Італія).

У всіх різновидах континентальної моделі обов'язковим є те, що для розгляду кримінальної справи створюється єдина колегія із числа професійних суддів і представників народу, які спільно вирішують питання як щодо винуватості або невинуватості підсудного (питання факту), так і стосовно кваліфікації злочину й покарання підсудного (питання права).

На противагу англо-американській моделі для континентальної є характерним (крім змішаної колегії представників, що зазначалось вище) ухвалення вмотивованого судового рішення та активність представників народу, що входять до колегії суду, в дослідженні доказів, наданих у судовому розгляді. Ключовою відмінністю між моделями є власне взаємодія представника народу із професійними суддями. Зважаючи на це, ряд учених заперечує існування континентальної моделі суду присяжних. Вони стверджують, що якщо суддя допущений до народної кімнати, то суд присяжних припиняє своє існування [1, с. 33].

Деякі науковці стверджують, що судом присяжних за своєю суттю у відомих у світі правових системах є лише журі [2, с. 689]. Компромісний характер у визначенні континентальної моделі суду чи ж відхилення існування такого явища все ж було визначено, розглядаючи такі аспекти.

Суд присяжних у широкому розумінні – це всі сучасні форми участі народу у здійсненні правосуддя у кримінальних справах. Суд

присяжних у вузькому розумінні – це власне суд присяжних англо-американського зразка, тобто суд присяжних з окремою категорією засідателів від народу [3, с. 44].

Отже, попри певні наукові суперечності як англо-американська, так і континентальна модель суду присяжних функціонують на практиці ряду держав і відзначаються позитивними зрушеннями в різних суспільствах.

Побудова суду присяжних в Україні ґрунтувалась на історичному досвіді як світового зразка, так і певних пороодоутворень на теренах сучасної України [4, с. 98–103].

Отже, проаналізувавши положення чинного законодавства, зокрема Конституції України, щодо питань інституту суду присяжних, поки що ми не маємо уявлення про те, як цей інститут мав би формуватися та функціонувати.

Із першого погляду може видатись, що законодавець, визначивши та не описавши цей феномен інституту присяжних, лише декларативно прагнув ввести гарні новели з іноземного законодавства. І справді, норма про присяжних (суд присяжних) не мала свого втілення в українських реаліях понад 10 років [5].

Та все ж, роблячи висновки із прийняття Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 2 червня 2016 р. із відведеними положеннями щодо присяжних, закріплення цього інституту в Конституції України було виправданним, і сам інститут стоїть на шляху утвердження в механізмі функціонування українського судочинства та свідомість громадян. Важливість самої ланки судочинства підтверджується як реформами, про необхідність яких говорить ледь не кожен українець, так і змінами законодавства [6].

Відповідно до вище зазначеного Закону можна виокремити основні компоненти статусу суду присяжних в Україні, а саме вимоги до присяжного: українське громадянство, визначено мінімальний вік – 30 років, проживати потенційний присяжний повинен на території, що належить юрисдикції цього суду, характерною рисою є те, що присяжні вирішують справи спільно із суддею (колегією суддів).

Також встановлено цим Законом характерні ознаки тих людей, що не можуть бути присяжними (членами суду присяжних): обмежено дієздатні або недієздатні (коли це визначено в судовому порядку), люди з такими захворюваннями, які перешкождали б виконанню обов'язків присяжного (за медичним рішенням), судимість, особи, що є народними депутатами, членами Кабінету Міністрів України, суддями, прокурорами, правоохоронцями, військовослужбовцями, працівниками апарату суду, адвокатами, нотаріусами та іншими державними службовцями, особи віком понад 65 років.

Що ж до списку присяжних, то відповідно до чинного українського законодавства він затверджується один раз на три роки та переглядається в разі потреби (за поданням територіального управління Державної судової адміністрації України). У разі, коли в присяжного є обставини, що унеможливають його

участь у вчиненні правосуддя, він зобов'язаний повідомити про такі обставини суду.

Відповідно, звільнення за власною заявою передбачене за таких умов, коли це пов'язано з вагітністю, пологами, доглядом за дитиною, у разі наявності дітей дошкільного, молодшого шкільного віку, дітей-інвалідів, інших хворих або членів сім'ї похилого віку; з особистими релігійними або іншими (вмотивованими) переконаннями, що перешкоджають здійснювати обов'язки присяжного.

Цей Закон є «засадничим» і визначальним для формування структури суду присяжних саме в Україні. Він доповнює ті основні засади, що були закладені та нерозшифровані в Конституції України.

Крім того, певного наповнення інститут присяжних в Україні зазнав ще із прийняттям Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України у квітні 2012 р. [7].

Відповідно до статті 31 КПК України визначено випадки участі присяжних у кримінальному провадженні: суд першої інстанції (за можливості довічного ув'язнення) – 2 професійних суддів і 3 присяжних (за клопотанням обвинуваченого), кримінальне провадження щодо декількох обвинувачених (стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один із них заявив клопотання про такий розгляд).

Відповідно до КПК України робота суду присяжних здійснюється так: коли термін передбачуваного обвинувачення довічний, то суд присяжних призначається на вимогу обвинуваченого; комп'ютерною програмою з переліку присяжних обирається 7 осіб; за 7 днів їм надходить виклик до суду (письмовий); якщо в присяжного є причини неможливості з'явлення в суд, то він про це негайно повинен письмово повідомити суд; роботодавець зобов'язаний звільнити присяжного від службових обов'язків на підставі письмового виклику; є 2 основних присяжних і 3 додаткових; із законом передбачених обставин присяжний може бути усунутий від подальшої участі в судовому розгляді.

Вирок та інші рішення виносяться лише спільно із професійними суддями. Законні акти, на яких ґрунтується функціонування суду присяжних в Україні, певною мірою забезпечують відображення як англо-американської моделі, так і континентальної. Цьому можна знайти підтвердження, взявши до уваги права та обов'язки присяжного.

Присяжні мають право брати безпосередню участь у дослідженні відомостей і доказів у судовому засіданні, здійснювати нотування під час судового засідання, задавати питання до всіх осіб (обвинуваченого, потерпілого, свідків, експертів, інших осіб, що допитуються) за дозволом головуючого, мають змогу одержувати роз'яснення норм закону. До кола обов'язків присяжного входять такі: правдиво відповідати на запитання головуючого щодо об'єктивності свого рішення, зберігати порядок у залі судового засідання, не відлучатися із залу судового засідання під час судового розгляду, не розголошувати відомості, що стосуються суті кримінального провадження [8, с. 54–57].

Можна дійти висновку, що законодавець, ввівши інститут суду присяжних в Україні, на-

магався включити до нього норми, апробовані як світовою практикою його існування, так і певними прототипами існування феномена суду присяжних на теренах України. Зазначення та поєднання в українському законодавстві рис, що притаманні як англо-американській (класичній), так і континентальній (змішаній) моделі побудови суду присяжних, свідчить про те, що в Україні ще й надалі йтимуть удосконалення в цій сфері. А також з апробуванням до наших реалій цей інститут зазнаватиме ще багатьох удосконалень.

Ми спостерігаємо, що, стаючи на шлях самостійного життя, молода людина спершу усвідомлює своє життя та свою ідентичність у цьому світі, а згодом вибирає вектор подальшого руху. Визначивши собі цілі й бажані здобутки та зробивши перші кроки їм назустріч, вона зазнає як радості від успішного подолання сходинки, так і гіркоту невдачі. Щось подібне до шляху молодої людини проходить і держава, визначаючи пріоритетні напрями свого розвитку. Вона (її органи влади) визначає спрямування, вивчає схожий досвід інших держав і починає свій шлях певних змін і зрушень. І не можна забути, що й держава попри такий численний апарат теж зазнає невдач. Невдачі ж варто усвідомити як дороговказ на шляху, необхідні для визначення негативних чинників, що стоять на шляху подальшого розвитку.

Виклики, що постають на шляху, є своєрідним екзаменом на готовність йти вперед і відповідати сучасним суспільним і державним реаліям. Зараз можна зазначити, що інститут суду присяжних уже пройшов шлях до оформлення нормативної бази й адаптації до сучасних (у певні періоди) й витребуваних потреб. Проте саме сьогодні повинно оцінити реальну дієвість і необхідність функціонування цього інституту.

Інститут має декілька викликів, лише пройшовши які він зможе запрацювати на повну для блага індивідууму, суспільства, держави. Ними є оформлення єдиного розуміння моделі суду присяжних або визнання інституту суду присяжних як моделі без загальноновизнаних рис. У цьому випадку йдеться про можливість визначити інститут суду присяжних як форму безпосереднього здійснення правосуддя народом у єдиному загальному розумінні; основне призначення суду присяжних полягає в участі народу у здійсненні судочинства й висуненні вердикту, на основі якого формується рішення у справі. У цьому випадку вимог, що пред'явленні законодавством (майже у всіх державах, де функціонує цей інститут), немає. Такого роду вимоги мають часткове своє відображення в нормативно-правових актах декількох держав і на науковому рівні. Прийняття таких норм іншими державами допоможе вдосконалити цей інститут та уникнути крайнощів емоційності або суворості законності; у низці держав класичної моделі інститут суду присяжних немає можливості оскаржити й переглянути виправдальний вирок, що призводить до різноманітних способів підкупу присяжних; у багатьох державах спостерігається відсутність вимог щодо освітнього рівня присяжного тощо.

Тобто кожна держава, у якій функціонує цей інститут, має свої пункти, які потребують змін і вдосконалення.

Висновки. Основні перспективи щодо користі існування інституту суду присяжних відображаються на різних рівнях і для різних суб'єктів, насамперед:

1) для суспільства – підвищення правової культури, формування думки про відповідальність за розбудову держави;

2) для держави – довіра до судової влади, практична реалізація демократичних засад;

3) для особи – заохочення до утримання від здійснення правопорушень, адекватна оцінка дій таких самих людей, усвідомлення всієї відповідальності, що покладена на суддю.

Для того щоб цей інститут вносив позитивні зміни у життя держави, йому потрібно здійснити теоретично-обґрунтовану вибірку положень, які б змогли з добрими результатами функціонувати в державі, виокремити цей інститут у самостійний нормативно-правовий акт, підвищувати правову культуру населення взагалі (як потенційних суддів суду присяжних) тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ковалев Н.Н. Особенности организации суда присяжных в зарубежных странах. Вестник клуба присяжных. 2008. № 1. С. 32–39.
2. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 р. / за ред. О.А. Банчука, Р.О. Куйбіди, М.І. Хавронюка. Харків: Факток, 2013. 1072 с.
3. Войнарович А.Б. Участь народу в здійсненні правосуддя у кримінальних справах за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Львів, 2011. 204 с.
4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
5. Роль суду присяжних у США та Україні. URL: http://yuricom.com/ua/legal_practice/analychna_yurysprudentiia/rol_sudu_prysiazhnykh_u_ssha_ta_ukraini-publication/
6. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
8. Карпенко М.І., Бандурович А.В. Суд присяжних в Україні. Юридична наука. 2013. № 6. С. 53–58.